

KRUTÝ MILNÍK NAŠÍ HISTORIE

80 LET OD PRVNÍHO TRANSPORT ŽIDŮ Z BRNA

„Při prolézání plotu se střílí“. Výstraha v minském ghettu:“
(Thetogetherplan.com)

Předpokladem nacistické světovlády bylo kompletní vyhubení všech osob židovského původu. Evropa ležela Hitlerovi u nohou. Teprve úspěšný průběh německého tažení proti Sovětskému svazu rozhodl o „konečném řešení židovské otázky“ na všech nacisty okupovaných územích. Původní Hitlerovy představy, že všichni Židé z říše a z protektorátu budou do konce roku 1941 vysídleni na okupovaná polská a sovětská území a tam fyzicky zlikvidováni, byly nerealizovatelné. Mezi 14. říjnem až 4. listopadem 1941 přibýlo do lodžského ghetta 20 000 Židů z Vídně a velkých německých měst, včetně pěti pražských transportů o 5 000 osobách. Lodž byla přeplněna, a proto musel být první transport brněnských Židů (s označením F) vypraven do minského ghetta.

Zásadní význam pro organizaci vysídlení Židů mělo zřízení Ústředny pro židovské vystěhovalectví v Praze (dále Ústředna) a její složky Vystěhovalectví fondu pro Čechy a Moravu (dále Fond). V roce 1941 bylo zastaveno židovské vystěhovalectví a Ústředna přešla plynule k organizaci transportů. Na jejich přípravách se musely podílet rovněž židovské náboženské obce (dále Obec). Transporty se financovaly z Fondu, kam přešel finanční majetek zrušených židovských obcí a spolků, vystěhovaných, zatčených a deportovaných Židů z protektorátu. Ústředna 2. října 1941 nařídila novou registraci židovského obyvatelstva definovaného norimberskými zákony. Na základě registračních listin vytvořila Obec kartotéku Židů ve svém obvodu. Z ní byly sestaveny pro Ústřednu tzv. jmenné listiny, ze kterých esesáci z Ústředny vybrali přibližně 1200 jmen pro sestavení transportních seznamů. Definitivní podobu transportu, do kterého mělo být zařazeno 1000 osob, prováděla Obec. Mohla vyřadit ty, kteří spadali pod ochranu nebo jejichž zdravotní stav nedovoloval vysídlení. Za vyřazené osoby byli povoláni náhradníci.

Ústředna žádala, aby Obec na jmenných listech označila jména osob odkázaných na jejich pomoc. Od léta 1941 poskytovaly Obec chudinskou péči potřebným členům jen ve své režii. Bylo zřejmé, že prvními postradatelnými budou osoby bez placeného zaměstnání a bez prostředků. Seznamy transportu F dokládají, že do něj byli zařazeni především osamělí lidé, neúplné rodiny (rodič s dětmi, většinou matky), Židé bez státní příslušnosti (většinou z Polska), senioři a dříve zajištění ve vazbě gestapa na Špilberku. Základem transportu byly osoby nevýdělečně činné, protože původní profese již nemohly vykonávat. V transportu se sešli úředníci, účetní, zaměstnanci, obchodníci, zástupci firem, učitelky, švadleny, modistky, fotografové, kadeřníci a holiči, řezníci, pekaři i kuchaři.

Velkou skupinu představovaly ženy v domácnosti, buď osamělé nebo s dětmi i dospělými, nebo bez dětí s nezaměstnanými manžely. Ze známých osob šli do transportu advokáti, kteří museli zavřít své kanceláře (Emil Czech, Leo Konrad, Otto Zeisel, Walter Friess) a dalších osm právníků. Nastoupili i lékaři, kteří nedostali povolení vykonávat lékařskou praxi (David Vajnberg, Ladislav Tauber, Zoltán Adler a Eduard Safier). Dále byli povoláni akademický malíř Salomon Zorn, člen Sdružení německých malířů Moravy a Slezska „Schole“, malířka a ilustrátorka knih Ida Berischová, keramik Ludwig Schönfeld a učitelka konzervatoře Stefanie Zeiselová. A také výstřední rakouský klavírista Gejza Ledofsky, světový rekordman nepřetržitě hry na klavír.

Rok před deportacemi byla v Brně provedena evidence židovských domů a bytů. O ně, jejich zařízení i o finance z jejich prodeje měli nacisté velký zájem. Ústředna dostala nové zmocnění k jejich převzetí od deportovaných Židů. Začal proces koncentrace Židů do sdíleného bydlení a vytváření trhu s uvolněnými byty pro Němce. Do transportu byli povoláni lidé z 65 ulic z vnitřního města a ze 47 ulic z předměstí. Z jednoho domu, např. na Křenové 22, nastoupilo transport 24 lidí. Některé z domů, které deportovaní opouštěli, byly již v majetku Fondu.

Týden před vypravením transportu roznesli v noci zaměstnanci Obce prvním povolancům předvolání. Každý dostal transportní čísla pro sebe a svou rodinu a musel si na Obci převzít velké množství pokynů a dotazníků. Podle předem stanovených podmínek směl každý mít sebou zavazadlo jen do 50 kg. Shromaždiště bylo umístěno v budově školy na Merhautově 37, která byla počátkem listopadu vyklizena. Obec musela urychleně připravit podmínky pro několikadenní pobyt transportovaných: Procedura se odbyvala podle přidělených transportních čísel, kterými museli být všichni označeni, stejně tak všechna jejich zavazadla a místa v jednotlivých prostorách školy. Transportovaní museli odevzdat klíče od bytu, potravinové lístky, zbylé peníze, cenné papíry, pojistky, vkladní knížky, šperky, prohlášení o majetku a další dotazníky a formuláře. Museli podpisem potvrdit, že veškerý majetek zanechávají ve prospěch Fondu.

Shromaždiště transportů na Merhautově 37
(Archiv města Brna)

SS znovu kontrolovali vyplněné papíry a fyzicky napadali osoby, které podezírali z přechovávání nepovolených věcí. Po absolvování všech úkonů se brzy ráno v neděli 16. 11. 1941 transport vydal k zastávce před křižovatkou ulic Lesnické a Merhautové. Odtud je přistavená tramvaj odvezla na brněnské nádraží. Na pátém nástupišti je čekal osobní vlak, kam byli surově nahnáni a usazeni do vagonů podle transportních čísel.

Transport jel po trase Brno – Vratislav – Varšava – Bialystok – Volkovysk – Baranoviči – Minsk. Po celou dobu deportace byli hlídáni německou pořádkovou policií. Fyziologické potřeby museli vykonávat pod jejich dozorem a pod

Kachol velavan

pohružkou zastřelení nesměli vyhlížet z oken. Cesta trvala téměř pět dní, protože vlak dával přednost spojům směřujícím na frontu a zásobovacím soupravám. Vystoupili na minském nákladovém nádraží a do ghetta museli jít pěšky za neustálého křiku, napadání a bití lotyšskou SS. Když transport z Brna vyjžděl, naměřil teploměr +3, 7°C, v Minsku však bylo kolem - 20° C. Ghetto je uvítalo mrtvolami visícími na sloupech a nepředstavitelnou hrůzou.

Krátce po německé invazi do Sovětského svazu a po dobytí Minsku bylo 20. července 1941 v jeho východní části vytvořeno ghetto. Plocha byla obehnaná ostnatým drátem a hlídána ozbrojenci. Tou dobou bydlelo v ghettu na 80 000 osob, z nichž asi 57 000 bylo místních židů a další byli uprchlíci z Polska a násilně přesídlení z okolních míst. Do ghetta museli odejít i židovští muži a ženy ze smíšených manželství a jejich děti. Minské ghetto mělo Židovskou radu (Judenrat) a židovskou policii, která musela realizovat všechny příkazy nacistů, organizovat práci a zásobování.

Před příjezdem brněnského transportu byly během listopadu 1941 uskutečněny dva velké pogromy, při kterých bylo zastřeleno kolem 20-30 000 osob. Do jejich zpusťovaných domů byli nastěhováni židé z prvního německého transportu z Hamburku. Uvnitř hlavního „ruského“ ghetta vzniklo druhé, zvláštní ghetto/sonderghetto, místními nazývané hamburské (dále sonderghetto). Byly do něj umístěny další transporty; z Düsseldorfu, Frankfurtu nad Mohanem, Brém, Berlína, Vídně i Brna. Sonderghetto se dělilo na pět ghatt, které němečtí židé nazývali lager/tábory. Existovaly tábory: Hamburský, Berlínský (kde byli umístěni brněnští židé), Rýnský (židé z Düsseldorfu), Brémský a Vídeňský. V roce 1942 z transportů z Königsbergu, Kolína nad Rýnem, Vídně a Terezína přibylí do sonderghetta jen jednotlivci, protože většina z 19 000 lidí byla postřelena již po příjezdu.

V sonderghettu byl vytvořen samostatný Judenrat a vlastní židovská policie, složená z veteránů německé, rakouské a československé armády. Dva policisté hlídali průchod mezi oběma ghetty, oddělenými plotem z ostnatého drátu. „Němečtí“ židé, jak byli místními nazýváni všichni židé ze západních transportů (včetně Brna), se zásadně odlišovali svým vnějším zjevem (i oblečením), evropským způsobem života, vzděláním, povoláními i politickými názory od židů v „ruském“ ghettu. Nebyli připraveni na těžkou fyzickou práci, obtížně se přizpůsobovali velké zimě, nedostatku jídla, vody a hygieny. Navyšovali se nad „ruskými“ židy a pevně věřili, že je Němci nezabijí. Nacisté se k nim zprvu lépe chovali než k „ruským“ židům. Měli výhodu, že mohli být nasazení na pomocné kancelářské práce v německých úřadech ghetta. Nebyli však schopní se domluvit mimo ghetto s místními, a tak neměli šanci se zachránit v partyzánských oddílech. Také život v lesích byl pro ně nemyslitelný.

Práce v továrně na výrobu obuvi v minském ghettu (Pinterest.com)

I když bylo v brněnském transportu na 140 polských židů, kteří se mohli s místními dorozumět, převažovaly mezi nimi matky s malými dětmi do 15 let, samotné ženy i samotní muži nad 40 let. S těmito předpoklady neměli šanci odejít do lesa, připojit se k partyzánskému hnutí a zachránit se.

Židé obou ghatt byli okamžitě identifikovatelní; „ruští“ židé měli žluté kolo na prsou i na zádech, „němečtí“ židé nosili jen židovskou hvězdu. Styk mezi oběma ghetty byl přísně zakázán. Přesto však se do sonderghetta dostaly zásadní informace o hrůzných poměrech i o listopadových pogromech v ghettu. Vztahy mezi osazenstvy obou ghatt byly chladné a účelové a ani společná tragédie je nesblížila. Kontakty mezi vězni obou částí se vytvořily při společných pracích mimo ghetto. Neexistovaly obchody ani peníze. Proto další sférou styků byly výměny, neboť západní transporty přivezly sebou zboží, nedostatkové v tehdejší SSSR. Nicméně „ruští“ židé vydělávali bezostyšně na „německých“. Hráli roli prostředníků mezi místním obyvatelstvem při směnách věcí za jídlo a diktovali si přitom vysoké provize. Pro „německé“ židy to byl většinou „*ein sehr schlechtes Geschäft*“ (velmi špatný obchod). Brněnští měli velkou smůlu, když se při příjezdu už neseťkali se svými zavazadly, které si vezli vlakem s sebou. Proto museli okamžitě nevyhodně vyměňovat, co měli u sebe.

Židé z ghetta odklízejí sníh na minském nádraží (Deutsches Historisches Museum, Berlin)

Podmínky v sonderghettu byly stejné jako v „ruském“ ghettu. Platila celá řada zákazů a příkazů a při jejich narušení následovalo zastřelení. Zákaz vycházení byl stanoven denně od 22:00 do 5:00 hodin. Lidé bydleli v dřevěných baráčkách bez elektriny, vodovodu a kanalizace. Průměrná plocha na jednoho člověka (bez dětí) činila 1, 5 metru, např. v jednom pokoji bydlelo asi 20 mužů, žen i dětí pohromadě. Jediným zdrojem vody byly studny a pumpy, které však v zimě zamrzaly. Chyběly koupelny a toalety ani nebylo čím topit. Denní oficiální přiděl stravy pro nepracující byl stanoven na 150 gramů chleba a vodová polévka. Obvyklými pokrmy v ghettu se staly slupky z brambor a mazivo ze starých kůží z místní továrny. Životní podmínky byly katastrofální: krutá zima, neúnosné hygienické poměry, nedostatek potravin, zdravotních potřeb a vybavení, všudypřítomné vši, blechy a štěnice. V zimě 1941/1942 zemřelo velké množství vězňů hladem, chladem a na nemoci (říkalo se jí Lagerkrankheit - táborová nemoc) a na infekce. Nebezpečí epidemií donutilo nacisty otevřít v roce 1941 dvě nemocnice. Infekční nemocnici šéfoval MUDr. Lev Kulik, druhou všeobecnou vedl brněnský lékař Eduard Safier.

Jediná šance, jak se alespoň dočasně zachránit, byla práce, kdy bylo možné získat jako pracující větší přiděl jídla. V ghettu byla přikázána pracovní povinnost pro muže od 14 do 60 let a pro ženy od 16 do 50 let. Nejžádanější byla práce mimo ghetto, tzv. Aussenkommando (venkovní komando). Vězni mohli provádět lépe směnný obchod s nežidovským obyvatelstvem a měli větší příležitost uplatnit se na „černém“ trhu, který v ghettu kvetl ve velkém. Pracovní kolony chodily

Kachol velavan

do automobilových dílen firmy Mercedes-Benz, zapojené do válečného hospodářství. Mnoho mužů pracovalo při odklizení sněhu, převozech písku, kopání jam, ve skladu uniform, při výrobě mýdla, oblečení a obuvi. V budově bývalé opery třídily ženy oblečení a obutí po zabitých, které pak putovaly do Německa. Některé kusy byly pašovány mimo ghetto, tam vyměňovány a požadované zboží tajně dopravováno zpět.

Všem naháněly hrůzu dnem i nocí přítomné jednotky Einsatzgruppen - Einsatzkommandos, které organizovaly hromadné exekuce, nazývané Aktion (akce). Kromě sil Wehrmachtu, oddílů SS a německých policejních složek byly do vraždění židů zapojeny běloruské pomocné prapory, policejní sbory z Litvy a Lotyšska a prapor ukrajinských dobrovolníků. Při pogromu 21. ledna 1942 bylo postříleno na 12 000 osob. Přítomnému H. Himmlerovi se střílení zdálo pomalé a stresující pro vraždící jednotky. Doporučil popravovat židy „lidštvějším“ způsobem využitím plynného oxidu uhelnatého. Vězni byli nahnáni do speciálně upravených nákladních aut bez oken, kde byli udušeni vhnáženými výfukovými plyny.auta byla proto nazývaná „dušegubky“ a byla upravena ve vozech značek Opel Blitz, Diamond, Margirus a Saurer k zavraždění 80-150 vězňů najednou. Mrtvé pasažéry museli vyházovat z aut židů z ghetta do připravených jam, kde vznikly hromadné hroby.

Práce vězňů v žulových lomech ve Flossenbürgu (Niederländisches Institut für Kriegs-, Holocaust- und Genocidstudien)

Pogrom, na kterém se podílela běloruská a litevská policie, se konal na Purim, ve dnech 2. - 3. března 1942, a jeho výsledkem bylo 5 000-8 000 mrtvých. Sonderghetto však bylo ušetřeno. Judenrat jej na příkaz generálního komisaře pro Bělorusko, hodinu před začátkem „akce“ uzavřel a pracující mimo ghetto jej nesměli opustit. Mimořádně bestialně však proběhl pogrom mezi 28. - 30. červencem 1942. Padlo mu za obětí 30 000 lidí, zastřelených nebo udušených v poprvé použitých plynových autech. Mezi nimi bylo i 750 židů z brněnského transportu a podle vzpomínek přeživšího zůstalo naživu asi jen 120 Brňáků. Také nemocnice Dr. Safiera byla přepadena; pacienti, ošetřovatelky a lékaři byli na místě zastřeleni. Asi 12 km od Minska byl otevřen vyhlazovací tábor v Malém Trostinci. Tam byli vražděni jak vězňové minského ghetta, tak židé z transportů, které byly během léta 1942 vypravěny z Terezína a dalších německých měst. Zachránili se jen pracující mimo ghetto. O rok později byli vražděni na setkání i pracující vězni. V září 1943 bylo během tří dnů sonderghetto definitivně zlikvidováno. Oficiální údaje uvádějí, že v něm bylo uvězněno celkem 23 904 osob, jiné prameny mluví o 35 442 židech ze západní a střední Evropy. Za necelý měsíc poté, během tří dnů (21. - 23. října 1943), byla zlikvidována i „ruská“ část ghetta. Když Rudá armáda 3. července 1944 osvobodila Minsk, z úkrytu v rozvalinách domu nedaleko židovského hřbitova vystoupilo pouze 16 přeživších. Z více než 100 000 židů, kteří se ocitli v minském ghettu, přežilo jen 2% - 3% vězňů.

Z transportu F zůstali na živu jen jednotlivci. Během likvidace ghetta byli zařazeni mezi asi 500 vězňů, kteří byli v říjnu 1943 vybráni na otročké práce. Nejčastější cesta přeživších vedla po trase: Minsk – Lublin – Plaszow (a jeho pobočky Budzyn, Wieliczka, Mielec) – Flossenbürg (a jeho satelity Hersbruck, Happur) – Dachau, kde byli osvobozeni. Tuto pekelnou odyseu zázrakem přežili **Pavel Bauer, Walter Bräuner, Leo Herzog a Karel Weissenberg a Artur Schwarz**. Zatímco Pavel Bauer a Leo Herzog a Artur Schwarz zůstali po válce v Brně, kde založili rodiny, Walter Bräuner se do Brna nevrátil a odešel do Holandska. Karel Weissenberg se vrátil do Brna, odkud se však vystěhoval v roce 1947 do ciziny. **Jindřich Feinberg a Kurt Steiner** prodělali anabázi po lince Minsk – Lublin – Plaszow – Flossenbürg, kde byli osvobozeni. Zatímco se první v Brně usadil, druhý odešel v roce 1947 do Varnsdorfu. **František Spitzer** s ostatními absolvoval trasu Minsk – Plaszow – Flossenbürg. Byl však poslán do jeho satelitního tábora Czachwitz u Dražďan. Odtud byl evakuačním transportem deportován do Terezína, kde se dočkal svobody. V roce 1946 odjel z Brna do Vídně. **Jindřich Hahn** byl z Minska odeslán do koncentračního tábora Gross Rosen (pobočka tábora Sachsenhusen) a dále do Bergen-Belsenu, kde byl osvobozen. Vrátil se v roce 1945 do Brna. Jeho další osudy jsou nedohledatelné. O **Immanuelu Süsskindovi** není známo, kde byl osvobozen. V roce 1945 se objevil v Brně, odkud za rok odjel do Palestiny. **Ludvík Gottlieb a Leopold Kolan** jsou vedeni ve všech pramenech jako přeživší. Není však známo, kam byli z Minska deportováni, nebo zda se jim podařilo utéct k partyzánům nebo se ukrýt, kde byli osvobozeni ani kde žili po válce. **Erna Steinigerová** byla osvobozena v Osvětimi, neví se, jakou cestou se tam dostala, a také její další osudy zůstaly zahaleny tajemstvím. Z 1000 lidí zařazených do prvního transportu z Brna do Minska se zachránilo pouze třináct uvedených.

Brněnské židy deportované do Minska připomíná památník, který byl postaven na místě bývalého minského židovského hřbitova. Vznikl zásluhou města Brna, které jej pořídilo na své náklady. Pietního aktu se 22. listopadu 2015 zúčastnili místopředseda Židovské obce Brno Ing. Pavel Fried a náměstek primátora města Brna Bc. Matěj Hollan. Brno se tak přidalo k řadě měst, které vzpomínkové pomníky již v Minsku měly a své umučené občany si na těchto pamětních místech připomínají.

Památník deportovaným do Minsku (J. P. Velvyslanectví ČR v Minsku)

Alena Mikovcová